

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 22 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2023

Şarkıcı Cemile ve Medine'de Kültürel Hayat

Singer Jamila and Cultural Life in Madina

Nadir KARAKUŞ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Hitit Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi

Çorum, Türkiye

Hitit University, Department of Islamic History and Art, Islamic History

Çorum, Türkiye

nadirkarakus@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1508-9752>

Mustafa ERZEN

Arş. Gör. | Res. Asst.

Hitit Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi

Çorum, Türkiye

Hitit University, Department of Islamic History and Art, Turkish

Religious Music

Çorum, Türkiye

mustafaerzen@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5515-1178>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 14.08.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 08.11.2023

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2023

Atıf | Cite As

Karakuş, Nadir – Erzen, Mustafa. "Şarkıcı Cemile ve Medine'de Kültürel Hayat". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (2023), 901-918. <https://doi.org/10.14395/hid.1343075>

Yazar Katkıları: %55-%45

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 09.12.2021 tarihli ve 2021/286 numaralı kararı ile alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim:

ilafdergi@hitit.edu.tr h <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: %55-%45

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: Ethics committee permission for this study was obtained with the decision of Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee dated 09.12.2021 and numbered 2021/286. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints:

ilafdergi@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Singer Jamila and Cultural Life in Madina

Abstract

In the early periods, Arabic music generally consisted of a single maqam called “al-Hidā/al-Hudā” and “al-Nashīd” and plain melodies. Later on, the influence of Iranian music, which started with the conquests, enabled rich melodies and a versatile maqam culture to enter Arabic music. As a result of this effect, Said b. Misjah (d. 96/715) in Mecca, Sāib Ḥāşir (d. 63/683) in Medina, spread the rich tunes of Iran to the Hijaz. The singer Jamila (d. ?), who is the subject of this article, was also influential in the beginning of a new style in Madina by taking these tunes from her neighbour, Sāib Ḥāşir (d. ?). Jamila, who combined her God-given talents and beautiful voice with Sāib’s tunes on the oud and enriched them even more, was also known for her good performance on the Persian oud.

The cultural life in Madina, described in our article, has been tried to be discussed through the songs sung by Jamila and the poems that are the subject of these songs. Although there is little information in the sources about the singer Jamila, which is the subject of our article, it was prepared on the basis of Kitab al-Aghani as the main source. Apart from authors such as Ibn Qutaybah (d. 276/889) and Yaqut al-Hamawi (d. 626/1229), who focused on subjects, literature, and history of poetry because the relevant source did not specify the style of expression and dates, Ibn Sa’d (d. 230/845), Al-Baladhuri (d. 279/892-93), Ibn Hajar al-Asqalani (d. 852/1449), Andalusian scholar and poet Ibn ‘Abd Rabbih (d. 328/940) were tried to support with the books of *tabaqat* and *rijal*. As well as contributing to the understanding of a different aspect of some painful events of the Umayyad period, and the deep sadness it left in the society, the article also tried to shed light on the cultural life of Madina.

A female singer named Jamila es-Sulami was active in the social and cultural life of Madina during the Umayyad period (661-750). Jamila married an unnamed mawla from Benu’l- Ḥārith b. Khazraj, but there is no information in the sources on whether they had children or not.

His Iranian teacher, Saib Hasir, from whom Jamila learned to sing, contributed to Jamila upbringing and understanding of the perfection in her tunes. Considering that Saib Hasir played his songs accompanied by the oud, we can think that he was one of the first to bring Persian music and Persian tunes to Medina.

Jamila has an important place not only in the music history of her period but also in the music history with her softness in her melodies as well as her dominance in high-pitched voices. In addition, Jamila, who plays “instrumental tunes” with the oud, also mentioned her name with this feature. Jamila, who did not merely imitate the style of Sāib Ḥāşir but developed a new style of his own, became an authority visited by famous musicians from Mecca and Medina because of this knowledge, and among them, names such as Ibn Surayj, al-Gharīd (d. 98/717?), Saīd b. Misjah and Muslim b. Muḥriz (Ibn Muḥriz) are also seen. It is mentioned in the sources that they gave an open-air concert together in Medina. In Mecca and Madina, although the assemblies were organised with men and women, it is seen that the assemblies had their own sense of decorum, and curtains were drawn over the section where concubines sang. We observe that large music assemblies were established in this period and these meetings attended by famous mugannīs were accompanied by instruments such as oud and tambourine.

In this period, it is seen that the houses of singers played the role of a kind of music school, and it is reported that the well-known mugannīs who lived within the period of Jamila in Madina visited her at her house and practiced music with her.

Jamila, who was among the pioneers of her time, held a mirror to Madina as an important person of culture and art. Shown by the music authorities of the period, as the most accumulated gift of God’s blessings on taganni, Jamila stated how this knowledge was bestowed upon her was inspired not by education, but by inspiration; that it was a kind of God-given.

There is no information in the sources about the death or date of death of Jamila, whose reputation exceeded the borders of Madina, who left behind many students who continued her own school and style with immortal melodies, and who inspired the famous musicians of her time.

During the relevant period, Madina, where concubines usually sang at weddings and other ceremonies, met concerts attended by many musicians with Jamila, the poems of the great poets of Arabic literature as well as the poets of that period became the lyrics of the mugannīs.

Keywords: Islamic History, Turkish Religious Music, Cultural History, Madina, Singer, Jamila, Melody.

Şarkıcı Cemile ve Medine’de Kültürel Hayat

Öz

İlk dönemlerde Arap müzikleri genellikle “el-Hidâ/el-Hudâ” ve “en-Neşîd” denilen tek makam ve düz nağmelerden oluşmuştur. Daha sonra fetihlerle birlikte başlayan İran müziklerinin etkisi, zengin melodilerin ve çok yönlü bir makam kültürünün Arap müziklerine girmesini sağlamıştır. Bu etki sonucu Mekke’de Saîd b. Miscâh (ö. 96/715 ?), Medine’de Sâib Hâsir (ö. 63/683) İran’ın zengin nağmelerini Hicaz’a yaymışlardır. Araştırılan makaleye konu olan şarkıcı Cemile de (ö. ?) bu nağmeleri, komşusu olan Sâib Hâsir’den alarak Medine’de yeni bir tarzın başlamasında etkili olmuştur. Allah vergisi yeteneklerini ve güzel sesini Sâib’in udla okuduğu nağmelerle birleştirip daha da zenginleştiren Cemile, aynı zamanda İran udunu da iyi derecede icrâ etmesiyle tanınmıştır.

Makalemizde aktarılan Medine’deki kültürel hayat, Cemile’nin söylediği şarkılar ve bunlara konu olan şiirler üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Makalemize konu olan şarkıcı Cemile’yle ilgili, kaynaklarda az bir bilgi bulunmakla birlikte temel kaynak olarak *Kitâbü’l-Egânî* esas alınarak hazırlanmıştır. İlgili kaynağın anlatım üsûbu ve tarihleri belirtmemiş olması sebepleriyle konular, Edebiyat ve şiir tarihi üzerine yoğunlaşan İbn Kuteybe (ö. 276/889), Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) gibi müelliflerden başka İbn Sâ’d (ö. 230/845), Belâzurî (ö. 279/892-93), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Endülüslü âlim ve şâir İbn Abdürabbih (ö. 328/940) tarafından kaleme alınan tabakât ve rical kitapları ile desteklemeye çalışılmıştır. Makale, aynı zamanda Emevîler döneminin bazı acı olayları ve toplumda bıraktığı derin teessürün farklı bir yönünün anlaşılmasına katkı sağladığı gibi Medine’nin kültürel hayatına da ışık tutmaya çalışmıştır.

Makalemize konu olan Cemile es-Sülemî adlı kadın şarkıcı, Emevîler döneminde (661-750) Medine’nin sosyal ve kültürel hayatında etkin olmuştur. Cemile’nin Benu’l-Haris b. Hazrec’den ismi verilmeyen bir mevlâ ile evlendiği, fakat çocuklarının olup olmadığına dair bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamıştır.

Cemile’nin şarkı öğrendiği İranlı Hocası Sâib Hâsir, Cemile’nin yetişmesi ve nağmelerindeki mükemmelliğin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Sâib Hâsir’in, şarkılarını ud eşliğinde çaldığı göz önüne alınarak İran müziğini ve Fârisî nağmeleri Medine’ye ilk kez getirenlerden birisi olduğunu düşünebiliriz.

Cemile, nağmelerindeki yumuşaklık yanında tiz perdelerdeki ses hâkimiyeti ile sadece bu dönemde değil müzik tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Ayrıca udu ile “enstrümantal nağmeler” çalan Cemile, bu özelliği ile de isminden bahsettirmiştir. Yalnızca Sâib Hâsir’in tarzını taklit etmeyip kendisine yeni bir tarz geliştiren Cemile, bu birikiminden dolayı Mekke ve Medineli ünlü müzikşinasların ziyaret ettikleri bir otorite olmuş olup, bunların arasında İbn Süreyc, Garîz (ö. 98/717 ?), Saîd b. Miscâh ve Müslim b. Muhriz (İbn Muhriz) gibi isimler de görülmektedir. Medine’de hep birlikte bir açık hava konseri verdikleri kaynaklarda geçmektedir. Mekke ve Medine’de kadınlı erkekli fasıllar yapılmasına rağmen meclislerin kendisine göre bir edep anlayışı içerisinde olduğu, cariyelerin şarkı okudukları bölüme perde gerildiği görülmektedir. Bu dönemde büyük müzik meclislerinin kurulduğunu ve meşhur mugannilerin katıldığı bu toplantıların ud, def gibi çalgı aletleri eşliğinde yapıldığını müşahede ediyoruz.

Bu dönemde şarkıcıların evlerinin bir nevi müzik mektebi rolü üstlendiği görülmekte, Medine’de Cemile ile aynı dönemde yaşayan tanınmış mugannilerin de Cemile’yi bizzat evinde ziyaret ederek ondan müzik meşk ettikleri bilgisi aktarılmaktadır.

Yaşadığı dönemde ilkler arasında olan Cemile, önemli bir kültür sanat insanı olarak Medine’ye adeta ayna tutmuştur. Dönemin müzik otoriteleri tarafından Allah’ın tegannî hususunda lütfettiklerinin en birikimli olarak gösterilmiş, Cemile ise gınânın kendisine nasıl bahşedildiği konusunda, bu birikiminin eğitimle değil ilhamla; bir nevi Allah vergisi ile olduğunu belirtmiştir.

Ünü Medine sınırlarını aşan, geride ölümsüz nağmeler ile kendi ekolünü ve tarzını devam ettiren pek çok öğrenci bırakmış, çağının ünlü müzikşinaslarına ilham kaynağı olmuş olan Cemile’nin ölümü ya da ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

İlgili dönemde genellikle cariyelerin düğünlerde ve diğer merasimlerde şarkılar okuduğu Medine, Cemile ile birlikte pek çok müzikşinasın katıldığı konserlerle tanışmış, bu konserlerde Arap edebiyatının büyük şâirleri yanında o dönemin ediplerinin şiirleri de mugannilere güfte olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Türk Din Müzikleri, Kültür Tarihi, Medine, Şarkıcı, Cemile, Nağme.

Giriş

Tarihte, bazı şarkıcı kadınlar, imparatorlukların kaderiyle oynadıkları gibi kendi adlarına yapılan eserlerle de isimlerini ölümsüzleştirmişlerdir. İran Kısrası II. Behrâm (276-293), kendisine âşik olduğu şarkıcı Şîrîn ile evlendiği gibi onun için yaptırdığı Şîrîn Sarayı (Kasr-ı Şîrîn) ile de

cariyesine verdiği değeri ortaya koymuştur.¹ Sâsânîlerin amansız rakipleri olan Bizans'ta da buna benzer olaylar kendisini göstermiştir. Bizans İmparatoru I. Justinianus'un (527-565) âşık olduğu ve evlendiği, aslen Kıbrıslı bir Rum olan Theodora'nın erkek delisi oluşu ve tiyatrodan daha önce bir rakkase şarkıcı olarak hayatını kazanması, Bizans tarihçilerinin üzerinde çokça durdukları bir konu olmuştur. Babası Konstantinopolis hayvanat bahçesinde bir bakıcı olan Theodora, İmparator'u güzelliği ve söylediği şarkılarla büyüleyerek önce onun metresi daha sonra da onun karısı olmayı başarmıştır.²

Makalemize konu teşkil eden Cemîle es-Sülemî'nin yaşadığı Medine'de de şarkıcı cariyeler, şehrin sosyal ve kültürel hayatına damga vurmuşlardır. Bizzat Hz. Peygamber'in de bulunduğu bir mecliste, Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) dinlemesi için bir muganniye cariyeye şarkılar okumuş, Allah Resûlü de buna müsaade etmiştir.³ Bunun yanında Medine, özellikle düğün gibi sosyal ve kültürel yanı ön plana çıkan günlerde, şarkıcı muganniyelerin de boy gösterdikleri bir şehir olmuştur.⁴

Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Cemîle es-Sülemî adlı kadın şarkıcı, Emevîler döneminde (661-750) Medine'nin sosyal ve kültürel hayatında etkin olmuş ve bu dönemin anlaşılmasına katkı sağlayacak olaylarla da birlikte anılmıştır. Kıt bilgilere sahip olduğumuz bu önemli ancak tamamen aydınlatılması zor konu, temel ana kaynağımız *Kitâbü'l-Egânî* esas alınarak hazırlanmaya gayret edilmiştir. Söz konusu kaynağın tarihleri vermemesi, özellikle tarihî şahsiyetleri, çok defa mevkileriyle bağdaşmayacak şekilde olumsuz yönleriyle ve mübalağalı bir üslûpla anlatması göz önüne alınarak⁵ konular, başka ana kaynaklarla desteklenmeye çalışılmıştır. İbn Kuteybe (ö. 276/889), Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) gibi edebiyat ve şiir tarihi üzerine yoğunlaşan müellifler, bazı kapalılıkları aşmamızda yardımcı olmuşlardır. İbn Sâ'd'ın (ö. 230/845), Belâzurî'nin (ö. 279/892-93), İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449), Endülüslü âlim ve şâir İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) kaleme aldıkları tabakât ve rical kitapları ise kişiler ile olayların daha doğru olarak tahlil edilmesinde bizlere yardımcı olmuşlardır.

Çalışmamızı daha önemli hale getiren durum ise *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde Cemîle ile ilgili bir maddenin bulunmamasıdır. MEB İslâm Ansiklopedisi ise birkaç cümle ile konuyu özetleyerek, Cemîle'nin "tegannî ve mûsikî sanatına bihakkın vakıf olduğunu" bildirmekle iktifâ etmiştir.⁶ Diğer yandan son zamanlarda yayınlanan *İslâm Medeniyetinde Bilim Öncüleri* adlı serinin altıncı kitabı olan *Mûsikî* bölümünde de Cemîle'den bahsedilmemesi,⁷ bu alandaki bir eksikliğin giderilmesi için makalemizin kaleme alınmasını elzem kılmıştır. Ayrıca Arap müziğinin tarihini yazan Henri George Farmer da (ö. 1965) eserinde Cemîle'ye yer vermemiştir.⁸ Bu yönleriyle önemli olan makale, aynı zamanda Emevîler döneminin en acı olaylarından Harre Savaşı⁹ ve toplumda bıraktığı derin teessürün farklı bir yönünün anlaşılmasına katkı sağladığı gibi Medine'nin kültürel hayatına da ışık tutmaya çalışmıştır.

¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ fi Sinaâti'l-İnşâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 4/414. II. Behrâm'ın 38 yıl tahtta oturduğuna dair yanlış bir bilginin adı geçen kaynakta olduğunu da belirtmeliyiz.

² Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), 57-81; A. A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfit Mansel (Ankara: Maarif Matbaası Yayınları, 1943), 1/167-168; Michael Grant, *Roma'dan Bizans'a*, çev. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Homer Kitabevi Yayınları, 2000), 155.

³ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-İdâriyye, Hz. Peygamber'in Yönetimi*, çev. Ahmed Özel (İstanbul: İz Yayınları, 2003), 590.

⁴ Kettânî, *et-Terâtübü'l-İdâriyye*, 590-591.

⁵ Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/316-318.

⁶ Fr. Buhl, "Cemîle", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 3/89.

⁷ Bk. Sema Dinç (ed.), *İslâm Medeniyetinde Bilim Öncüleri: Musiki* (İstanbul: Manâ Yayınları, 2021).

⁸ Bk. Henri George Farmer, *A History of Arabian Music* (London: Luzac Publishing, 1929), 6-250.

⁹ Bk. İlyas Uçar, "Medine Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8 (2022), 33-52.

1. Cemîle ve Ailesi

Medine’nin kültür hayatında oldukça önemli bir yeri olan Cemîle’nin hayatındaki kapalılık kimliğinde de kendisini hissettirmiştir. Onun, Mekke’nin fethinde bulunan ve “Ebû Cemîle” künyesiyle anılan Meysere b. Ya’kûb adlı sahâbînin kızı olduğu söylenmiştir.¹⁰ Ancak bu rivayetin oldukça zayıf olduğu ve Ebû Cemîle es-Sülemî adlı Hz. Peygamber ile birlikte 10/632’de Veda Haccı’na katılan sahâbî ile mugannîye Cemîle’nin birbirine karıştırıldığı anlaşılmıştır.¹¹

Diğer kaynaklarda Cemîle’nin Adnânîler veya Kuzey Arapları da dediğimiz Kays Aylân’a mensup bir Arap kabilesi olan Benû Süleym’den¹² el-Haccâc b. İlât es-Sülemî’nin mevlâsı olduğu zikredilmiştir.¹³ Bundan dolayı da kaynaklarımızda, Cemîle’nin künyesi olarak “es-Sülemî” kaydı verilmiştir.¹⁴ Kendisini azat eden sahâbî el-Haccâc b. İlât ise Hz. Peygamber ile Hayber Gazvesi’ne katılması dolayısıyla tabakât ve ricâl kitaplarında yerini almış, Asr-ı Saadet’in önemli olaylarına tanıklık etmiştir.¹⁵

O dönemde şarkıcıların cariyeye ve mevlâ kökenli olmasından hareketle Cemîle’nin el-Haccâc b. İlât’ın azatlısı olduğuna dair rivayetin, tarihi hakikatlerle daha çok örtüştüğü müşahede edilmiştir. Nitekim “es-Sülemî” ve “el-Hazrecî” ifadeleri kaynaklarımızda birlikte kullanılmış ve bu durum, Cemîle’nin el-Haccâc b. İlât’ın kölesi olduğuna dair ihtimali daha da güçlendirmiştir.¹⁶ Diğer yandan Cemîle’nin kendisi gibi bir azatlı köle ile evlenmesi de bu tezimizi kuvvetlendirmektedir. Cemîle’nin evlendiği “şanslı” kişi ise Benu’l-Haris b. Hazrec’den ismi verilmeyen bir mevlâ olarak ilgili kaynaklarda yerini almıştır.¹⁷

Bu kadar önemli meziyetleri olan Cemîle’nin Ensar’dan birisi ile evli olması ise kocasının karşısına çıkmış bir lütuf olarak değerlendirilmiştir. Şarkı söylemenin temellerini attığı zikredilen Cemîle, Ma’bed b. Vehb, İbn Âişe, Habâbe, Sellâme, Akîletü’l-Akîkiyye ve “eş-Şemmâsiyyetân” olarak adlandırılan Huleyde ve Rubeyha gibi diğer mugannîlerin yetişmesine katkı sağlayan bir öncü olarak da karşımıza çıkmıştır.¹⁸ Cemîle’nin hayatı hakkındaki kapalılık onun ailesinde de kendisini

¹⁰ İbn Sâ’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410/1990), 6/246; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415), 7/57; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk (Târîhu’t-Taberî)* (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387), 4/533; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî (Kahire: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 13/268; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi’l-Mülûk ve’l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1412/1992), 5/91.

¹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, 4/577; 7/57; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 13/268.

¹² Benû Süleym için bk. Vâkîdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru’l-A’lemî, 1409/1989), 2/799, 813; İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, thk. M. es-Sekkâ-İ. Ebyârî-A. Şelbî (Kahire: y.y. 1375/1955), 2/453, 456; Belâzurî, *Fütuhu’l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 267, 363, 498; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1397), 1/103; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, 1417/1997), 1/544; 2/139; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/193; İbn Kuteybe, *eş-Sîr ve’s-Suarâ* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1423), 2/734; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1/29, 241, 264, 414, 466-482; M. Lecker, *The Banū Sulaym: A Contribution to the Study of Early Islam* (Jerusalem: The Hebrew University Press, 1989), 12-85.

¹³ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/41-42.

¹⁴ Ebû’l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, thk. İhsan Abbas vd (Beyrut: Dâru Sâdir, 1429/2008), 8/134-135; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/41.

¹⁵ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğâbe*, 1/691; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 4/1478.

¹⁶ İbn Sâ’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, 4/205; 5/46, 89; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1412/1992), 1/151; 2/479; Zehebî, *Siyeru A’lâmî’n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b.y.: Müessesetü’l-Risâle, 1405/1985), 1/249, 269; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, 1/415, 512; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410/1990), 2/231; 6/315; İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Tarih-i Dimaşk*, thk. Ruveyha en-Nahhâs vd (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1402/1984), 5/357; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 5/235-236.

¹⁷ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/134; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/41.

¹⁸ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/134; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/43.

göstermiş, çocuğu olup olmadığına dair bir kayda rastlanmamıştır. Üstelik kocasından bir başka yerde daha bahsedilmemiştir.

2. Cemîle'nin Şarkı Öğrendiği İranlı Hocası Sâib

Hayatı boyunca birçok öğrenci yetiştiren Cemîle, şarkı söylemeyi erken dönemde İran bölgesinden Medine'ye getirilen bir köleden öğrenmiştir. Bu köle, Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib (ö. 80/699-700) tarafından satın alındıktan sonra azad edilen Sâib Hâsir adlı bir kişidir.¹⁹ Cemîle onunla tanışmasını ve kendisinden şarkı öğrenmesini kısa ama açıklayıcı bir cümle ile anlatır: “Komşumuz olan Ebû Câfer Sâib Hâsir'i ud çalarken işitiyor ve ama bu nağmelerden hiçbir şey anlamıyordum. Derken o nağmeleri aldım ve şarkılarımı onlara göre besteledim. Sonuç olarak da Sâib'in nağmelerinden daha güzel şarkılar ortaya çıktı.”²⁰

Sâib Hâsir'in hayatının kısaca hatırlanmasının Cemîle'nin yetişmesi ve nağmelerindeki mükemmelliğin anlaşılmasına katkı sağlayacağı bir gerçektir. Abdullah b. Ca'fer tarafından Medine'ye getirilerek azad edilen Sâib'in soyunun Kısra'ya dayandırılması, İran kültür ve medeniyetini yakından tanıdığını gösterdiği gibi onu asil bir kişi olarak da karşımıza çıkarır. Onun azat edildikten sonra Medine'de gıda tâcirliği yapması ise kendisinin ticaret erbabı olduğunu da gösterir.²¹ Şarkılarını ud eşliğinde çaldığını düşünürsek, onun İran müziğini ve Fârisî nağmeleri Medine'ye ilk kez getirenlerden birisi olduğunu düşünebiliriz. Bunun yanında Neşid el-Fârisî adlı bir başka mugannî de aynı dönemde şarkılar okumuş ve o da Cemîle ve Ma'bed b. Vehb (ö. 126/744) gibi Medinelî mûsikîşinasların yetişmesine katkı sağlamıştır.²²

Neşid el-Fârisî adlı şarkıcı Medine'de gelişen bir olay vesilesiyle Sâib ile karşılaşmış ve bu durum, dönemin mûsikî geleneği hakkında bize bazı ipuçları sunmuştur. Rebîa kabilesinden Abdullah b. Âmir (ö. 59/679),²³ satın alıp Medine'ye getirdiği cariyeler vasıtasıyla bir Cuma günü şehir halkına gösteri yaptırmıştır. Zil takıp oynayan bu cariyeler, bir taraftan da görsel bazı efektler sunmuşlardır. Onların bu gösterisinden sonra Neşid, latîf bir sesle şarkılar okumuştur. Bu olayları Sâib ile birlikte izleyen Abdullah b. Ca'fer, şarkıları beğendiğini izhar edince Sâib Hâsir, efendisine bu Fârisî şarkıları Arapça olarak daha güzel okuyabileceğini söylemiş ve bunu da bihakkın icrâ etmeyi başarmıştır. Böylece Sâib Hâsir ilk kez Arapça mûsikîyi zengin nağmelerle okuyup, kendisinden sonra gelecek olan Ma'bed, Cemîle ve Azzetü'l-Meylâ gibi öncülerin Medine ekolünü oluşturmalarına temel teşkil etmiştir.²⁴ Sâib'in Medine ekolüne ve Arap mûsikîsine kazandırdığı bir başka husus da onun şarkılarını elindeki çubukla söylemesi, ayrıca şarkılarını irticâlen okuması olmuştur.²⁵

Emevî hanedanına da yakın olan Sâib Hâsir, Yezid b. Muâviye (680-683) daha iktidara gelmeden ona şarkılar okumuş,²⁶ Sâib'in tiz sesini Muâviye b. Ebû Süfyân (661-680) dahi işterek bu latîf nağmelere kulak kabartmıştır.²⁷ Bir keresinde de Abdullah b. Ca'fer, Sâib Hâsir ile Muâviye'nin yanına gelmiş ve bu esnada Sâib güzel sesiyle Muâviye'ye bir şarkı okumuştur. Müverrih ve müfessir Taberî (ö. 310/923), onu “fâcir” olarak isimlendirmesine rağmen meclisin kapısından

¹⁹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 2/47; İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/230.

²⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 5/41.

²¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/230; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 4/243.

²² Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 2/47.

²³ Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Muhammed Avvâme-Riyâz Murâd (Dimaşk: y.y., 1962), 10/411.

²⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/230; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 4/243-244.

²⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/231.

²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/293. İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. Abdülmecid er-Ruhaynî (Beyrut. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983), 7/52'de ayrıca Ma'bed, İbn Âişe, Mâlik b. Ebu's-Sehm ve Ebû Kâmil ed-Dimaşkî'nin Yezid b. Muâviye'nin huzurunda birlikte şarkılar okuduklarından bahsedilir.

²⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 2/54; 5/26.

teganî edilen nağmelerin güzelliğini itiraf etmekten çekinmemiştir.²⁸ Yezîd b. Muâviye (I. Yezîd), Receb 60 / Nisan 680'de iktidara gelince daha önce kendisine şarkılar okuyan Sâib'i unutmamış ve onu bir ara Dimaşk'taki sarayına davet etmiştir.²⁹ Bundan dolayı Emevîler döneminde (661-750) şarkıcıları sarayında ağırlayan ve onlara hamilik yapan ilk kişinin I. Yezîd olduğu söylenmiştir.³⁰

Sâib, Halife Muâviye, oğlu Yezîd ve efendisi Abdullah b. Ca'fer dışındakilere şarkı okumamıştır. Buna rağmen önemli kişilere yakın olmak onun acı sonunu engelleyememiş³¹ ve kendisi 63/683'te Medine'de cereyan eden Harre günü³² öldürülmüştür.³³ Müslim b. Ukbe el-Mürrî'nin (ö. 63/683) askerleri Medine'de büyük bir katliam yapmaya başlayınca Sâib Hâsir, Şamlılara kendisini tanıtarak şarkıcı olduğunu ve olaylara karışmadığını, üstelik Halife Yezîd (680-683) ve babası Muâviye'ye hizmet ettiğini anlatmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Müslim'in askerleri ondan şarkı söylemesini istemiş, şarkı okumaya başlayınca önce onu alkışlamış daha sonra da acımadan öldürmüşlerdir. Halife Yezîd, olaydan sonra ölenlerin isimlerine göz gezdirirken Sâib Hâsir'in adını da listede görmüş ve onun kim olduğunu sormuştur. Yanındakiler, onun kendisine şarkılar okuyan mugannî olduğunu söyleyince, "âh" etmiş ve Sâib'in ölümüne üzüldüğünü, ona acıdığına ifade etmiştir.³⁴

İranlı Sâib'in yetiştirdiği öğrenciler arasında Cemile yanında Ma'bed b. Vehb'i de sayabiliriz.³⁵ Sâib Hâsir'in torunlarından İsa b. Ca'fer'in kızı, meşhur muhaddis, kadı, tarih ve megazî âlimi Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî'nin (ö. 207/823) annesidir ve neslinin İran'a dayandığı herkesçe bilinir.³⁶

3. Şiirlerini Bestelediği Şâirler

Cemile'nin, şiirlerini bestelediği en önemli kişi muallaka şâirlerinden Züheyr b. Ebû Sülmâ el-Müzenî'dir (ö. 609 ?). İmruülkays b. Hucr (ö. 540 dolayları),³⁷ Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 ?)³⁸ ile birlikte İslâm öncesi dönemin en büyük üç şâirinden biri kabul edilen Züheyr'in iki beyitlik şiiri Cemile'nin şarkılarına malzeme olmuştur. Üstelik Cemile bu şarkıları, hocası olan Sâib Hâsir'e okuyarak kendisinden hiç de geri kalmadığını ifade etmeye çalışmıştır.³⁹

Cemile'nin şarkıcılığa başlamasında Züheyr'den mırıldandığı şiirlerin önemli bir rolü olduğu söylenmiştir. Cemile, sık sık Züheyr b. Ebû Sülmâ'dan bestelediği şarkıları evinde mırıldanarak okumuştur. Bir gün yine evinde bu şarkıları terennüm ederken cariyeler içeri girmiş ve oldukça beğendikleri bu şarkıyı daha yüksek bir tonla okumasını istemişlerdir. Cemile de bu ricaları kırmayarak okuduğu şarkı çok beğenilmiş ve böylece Medineli mugannî kendisini bir anda çevresinin en çok aranan şarkıcısı olarak bulmuştur.⁴⁰ Cemile'nin şarkılarını okuduğu Züheyr'in

²⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5/337. Ayrıca bu bilgi, İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 20/122-123 ve İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Târîh-i Dimaşk*, 20/193'te de de verilir.

²⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/231-232.

³⁰ Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Meğamiz (İstanbul: Üç Dal Neşriyat Yayınları, 1965), 3/56.

³¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/230-231.

³² İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/112, 174; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 5/330-334; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5/491-495; Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, thk. Abdülmun'im Âmir (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1960), 1/265.

³³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 20/123.

³⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/233; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 4/244-245.

³⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 2/47.

³⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, 1/5 (Mukaddime'de el-Egânî'den naklen); İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/231.

³⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Suarâ*, 1/107, 115; 2/880, 892, 1012; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrsâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 7/3150.

³⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Suarâ*, 1/96, 156, 189; 2/923, 1015; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 2/856; 6/2513; 7/2989, 3009, 3016.

³⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/134; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 5/41.

⁴⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/144-145.

oğlunun yazdığı bir şiir de bu vesileyle anılmalıdır. Ka'b b. Zühayr'in (ö. 24/645 ?) Hz. Peygamber için kaleme aldığı "Kasîdetü'l-Bürde" ismindeki unutulmaz şiiri, İslâm Kültür Tarihi'nde olduğu kadar inanç dünyasında da oldukça zirve bir noktada yer almıştır.⁴¹

Cahiliye döneminin cömertliği ile ma'rûf şâiri Hâtim et-Tâî'nin (ö. 578 ?) şiirleri,⁴² Cemile tarafından bestelenip şarkı olarak okunmuştur. Mekke'li meşhur mûsikîşinas İbn Süreyc (ö. 98/716 ?), Medine'ye geldiği zaman burada Cemile ile karşılaşmış ve onun öğrencisi olan bir câriye kendisine şarkı söylemiştir. İbn Süreyc'in de hayranlıkla dinleyip Cemile'yi takdir ettiği bu şarkının dört beyitten oluşan sözleri, Câhiliye döneminin cömertliği ile darbimesel olmuş şâiri Hâtim et-Tâî tarafından yazılmıştır. Üstelik bu şarkı bitince mecliste aralarında Ma'bed b. Vehb'in de olduğu diğer dinleyiciler, bu nağmelerin Dâvûd'un (a.s) mezmurları gibi olduğunu söylemekten kendilerini alamamışlardır. Bu şiirin kalan dört beytini de İbn Süreyc terennüm ederek dönemin şiir ve beste geleneğinin zirveye tırmandığını bir kez daha göstermişlerdir. Aynı mecliste düet tarzında İbn Süreyc ile Cemile'nin öğrencisi olan cariye tarafından söylenen şarkıların Mâlik b. Ebu's-Semh'in okuduğu diğer beyitlerle sona erdiğini belirtmeliyiz. Cemile'nin İbn Süreyc ve Mâlik b. Ebu's-Semh'in icralarından sonra onlara sarf ettiği iltifat dolu cümleler de bu dönemin zarafet ve nezaketinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.⁴³

Cemile'nin evine, dönemin en ünlü şâirlerinden üçünün birlikte gelmeleri, bu konunun anlaşılmasına olduğu kadar Medineli mugannîyenin bu dönemdeki itibarının bilinmesine de ışık tutmaktadır. Ömer b. Ebû Rebîa, İbn Ebû Atîk ve el-Ahvas b. Muhammed el-Ensârî, üçü birlikte Cemile'nin Medine'deki evine gelmişler, izin isteyip içeri alındıktan sonra Cemile'ye Mekke'den getirilen selâm takdim edilmiş ve her üçü de mugannîyeden bir şarkı söylemesini istemişlerdir. Herkese şarkı okumaması ile bilinen Cemile, bu zarif ve belîğ üslupla yapılan isteğe daha fazla direnememiş, eline aldığı udu ile onlara bir şarkı söylemiştir. Cemile'nin nağmelerinden evin şiddetli bir sarsıntı ile sallandığına dair abartılı ifadelerle bakacak olursak, onun bu yeni icrası şimdiye kadar görülmemiş bir coşku ve iştihak içinde okunmuş olmalıdır. Nitekim bu mecliste hazır bulunan misafir şâirler de iltifat dolu cümlelerle Cemile'den yeni bir şarkı daha okumasını rica etmişlerdir. O da bu önemli şâirleri kırmayarak yeni bir şarkı ile onları ihyâ etmiştir. Şarkıların sözlerinin Hakem el-Vâdî ve Medine valisi Ömer b. Abûlaziz'e (706-717) ait olmalarını yine dönemin kendisine has nezaketi ile açıklayabiliriz. Bu mecliste bulunan misafir şâirlerden birisinin, şiirinin okunmaması durumunda gücenebileceği ihtimali ile diğer şâirlerden de şiirler terennüm edilmiştir. Bundan sonra Medine'nin leziz yiyeceklerinden oluşan bir sofraya misafirlere maddi bir ziyafet de sunulmuştur.⁴⁴

Cemile'nin okuduğu şarkıları daha ziyade, birlikte olduğu meclisteki şâirler, şarkıcılar ve diğer katılımcılardan öğreniyoruz. Yine böyle şarkıcıların olduğu bir mecliste, okunacak olan şarkıları Cemile'nin düzenleyip yönlendirdiğini görüyoruz. Bu meclisin renkli simalarından mugannî Ma'bed b. Vehb, muhadram şâirlerden⁴⁵ Ma'n b. Evs el-Müzenî'nin (ö. 64/684 ?)⁴⁶ bir şiirinden

⁴¹ M. Hidayat Husain, "Banat Su'ad of Ka'b bin Zuhair", *Islamic Culture* 9 (1934), 67-84; Süleyman Tülücü, "Ka'b b. Zühayr ve Kaside-i Bürde'si Üzerine Notlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 159-173.

⁴² İbn Habîb el-Hâşimî, *el-Muhabber*, nşr. I. Lichtenstadter (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 126, 145, 241, 261, 302; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2583; 7/3159; 3407, 3530.

⁴³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/145-146.

⁴⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/147-148.

⁴⁵ Muhadram kelimesi (çoğulu muhadramûn), hem Câhiliye hem de İslâm döneminde yaşamasına rağmen Hz. Peygamber'i Müslüman olarak göremeyen kimseler için kullanılır. Bk. Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs bi-Serhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424), 3/162-167.

⁴⁶ İbn Kuteybe, *eş-Sîr ve's-Suarâ*, 1/241; 2/921; Merzûbânî, *Mu'cemü's-Suarâ*, nşr. F. Krenkow (Beyrut: Dâru Sâdir, 1982), 399.

beyitler terennüm ederek meclistikleri adeta ihyâ etmiştir. Bu sırada Cemîle de bu icrayı beğenmiş hem seçilen şiiirin hem de şarkıyı okuma tarzının mükemmelliğini onaylamıştır.⁴⁷

Cemîle'nin meslek hayatında en süslü ve şaşaalı olay olarak gösterilen hac yolculuğu⁴⁸ esnasında muallaka şâirlerinden Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî'nin (ö. 614 ?) şiiirlerinden şarkılar söylendiğini görüyoruz.⁴⁹ Alt dudağı yarık olduğundan dolayı "Anteretü'l-Felhâ" lakabı ile de anılan Habeşli bir cariyenin oğlu olan bu şâir, sevgilisi olan Able için katlandığı fedakârlıklar yanında annesinin siyahiliği ile alay edenler için inşâ ettiği şiiirleriyle de Hicaz bölgesinin en önemli şâirlerinden birisi haline gelmiş, şiiirleri şarkılara da konu olmuştur.⁵⁰

Cemîle'nin çıktığı meşhur hac yolculuğu esnasında şiiirlerini tagannî ettiği bir başka kişi Câhiliye döneminin a'mâ şâiri Meymûn b. Kays el-A'sâ'dır (ö. 7/629 ?). On beyitten oluşan bir şarkıya Ma'bed b. Vehb de katkıda bulunmuş, Cemîle'ye zaman zaman eşlik etmiştir.⁵¹ Gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle şâirliğini kazanç haline getiren A'sâ, Irak, Suriye ve Hicaz yanında Habeşistan'a kadar da giderek buradaki yöneticiler için kasideler okuyup karşılığında hediyeler almasıyla da tanınmıştır. Onun şiiirlerine yansıyan başka bir yönünün, şarap, kumar ve kadınlara olan düşkünlüğü olduğu görülmüştür.⁵² Bu olayları bizlere anlatan kaynağımızda A'sâ'nın tam künyesi verilmediği için bu şâirin, daha düşük bir ihtimalle Emevîler dönemi Arap şâiri A'sâ Hemdân (ö. 83/702) olabileceğini de belirtmeliyiz.⁵³

Cemîle'nin irtibatla olduğu, şiiirlerini bestelediği bir başka kişi ise Abdullah b. Amr b. Osman b. Affân adlı Mekkeli şâirdir. Hadis raviliği yanında⁵⁴ şâirliği, cömertliği ve avcılığı ile tanınan bu zat, Medine'de Cemîle'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Medineli şâir el-Ahvas da hazır bulunmuş Cemîle ise el-Ahvas'ın şiiirlerinden şarkılar okuyarak av esnasında talihsizlik yaşayan Mekkeli şâir Abdullah b. Amr'ı bahtiyar eylemiştir.⁵⁵ Bu olayda kendisinden bahsedilen el-Ahvas el-Ensârî, Cemîle'nin hayranı olan bir şâir olarak da karşımıza çıkar. Cemîle'nin evine geldiği zaman buradan hiç ayrılmak istemediğine dair rivayete bakacak olursak el-Ahvas'ın Medineli mugannîyenin nağmelerini beğendiği gibi kendi şiiirlerini de onun ağzından dinlemekten mesrur olduğunu anlamaktayız.⁵⁶

Cemîle'nin şiiirlerini bestelediği kişiler arasında, şâirliğinden daha ziyade "İslâm İmparatorluğunu kuran lider" olarak tanıtılan⁵⁷ Hz. Ömer de (634-644) yer almıştır. Ömer b. Hattâb, "Ebû Hafs" künyesini kullandığı bir şiiirinde, zamanın nasıl acımasız olduğunu ve kıymetinin bilinmesinin gerekliliğini anlatmış, Cemîle ise bu dizeleri kaside olarak seslendirip bu nağmeleri duyup da ağlamamanın mümkün olmadığını söylemiştir.⁵⁸

⁴⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/151.

⁴⁸ Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 2/424.

⁴⁹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/153.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-Suarâ*, 1/241-243; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 2/751, 927; 3/1137; 7/3073; Merzûbânî, *Mu'cemü's-Suarâ*, 246.

⁵¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/155.

⁵² İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-Suarâ*, 1/19-21, 69-74; 2/880, 900, 913-916; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 1/27, 355; 2/546, 753, 759.

⁵³ Bk. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 5/341, 346; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/58-59; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/412; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 5/123, 129; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 5/2150.

⁵⁴ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/369, 392; 3/42, 50; 4/71-72; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1779; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 1/388.

⁵⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/163-165.

⁵⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/165-166.

⁵⁷ Philip K. Hitti, *İslâm Medeniyetinin Mimarları*, çev. Ali Zengin (İstanbul: Risale Yayınları, 1995), 31-37.

⁵⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 8/16

4. Devlet Adamları ve Cemîle

Bu dönemde yaşayan mûsikîşinasların çoğunun Emevî halifeleri ve devlet adamları ile yakın ilişkisi olduğu görülmektedir.⁵⁹ Buna rağmen Cemîle'nin herhangi bir Emevî halifesi veya valisi ile bir görüşmesinin olmadığı bilinmektedir. Buna rağmen, Medine'de Cemîle gibi mûsikîşinaslara hamilik yapan ve onlara kol kanat geren kimselerin olduğu müşahede edilmiştir. Bunlardan birisi Hz. Ali'nin yeğeni ve Habeşistan'da doğan ilk sahâbî olarak kabul edilen Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib'dir (ö. 80/699-700).⁶⁰ Kendisi, şarkıcılara değer vermiş ve onları kollamış, yukarıda bahsi geçen Neşîd el-Fârisî ve Sâib Hâsir gibi İranlı kölelerini azat ederek onları meclislerinde şarkıcı olarak bulundurmıştır.⁶¹

Abdullah b. Ca'fer'in meclislerine gelen ve diğer şarkıcılar gibi ona saygı gösterenlerden birisi de Cemîle el-Mugannîye'dir. Cemîle'den mûsikî dersleri alan Ebû Abbâd'ın anlattığına göre Cemîle öğrencileri ile ders yaparken içeri Abdullah b. Ca'fer girmiştir. Herkes ayağa kalkıp saygı gösterirken, Abdullah b. Ca'fer'in gelişine oldukça sevinen Cemîle, öğrencilerinden daha büyük bir tazimde bulunmuş ve onun ellerini ve ayaklarını öpmüştür. Abdullah, meclise dâhil olunca Cemîle, bu olayları bize rivayet eden öğrencisi Ebû Abbâd hariç herkesin dışarıya çıkmasını istemiştir. Herkes çıkınca Abdullah, Cemîle'ye yönelerek evinden başka yerde şarkı söylememeye yemin ettiğine dair aldığı haberi sormuştur. Cemîle, bu yeminin doğru olduğunu ancak kendisi için bunu bozabileceğini söylemiştir. Daha sonra da udunu eline alarak İmruülkays'tan iki beyti tegannî ile okumuştur. O okurken de Abdullah b. Ca'fer ve öğrencisi Ebû Abbâd, huşû ile onu dinlemişlerdir.⁶² Bundan sonra Abdullah'ın Cemîle'yi ziyaretleri devam etmiş, evinde cariyeleri ile şarkı okurken onları dinleyerek Cemîle'ye iltifatlarını sürdürmüştür. Cemîle de her zamanki saygısını göstererek ona "seyyidi" (efendim) diye hitap etmeyi sürdürmüştür. Ardından da Cemîle ve öğrencileri udları eşliğinde söyledikleri şarkılarla Abdullah b. Ca'fer'i mesrûr etmişlerdir. Medine'de şarkıcılara ve şairlere hamilik yapmasıyla tanınan Abdullah da Cemîle'yi methederek bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁶³ Yine Hz. Osman'ın torunlarından Abdullah b. Amr gibi Ümeyyeoğulları'ndan başka şahıslar ona hamilik yapmış, meclislerine gelerek okuduğu şarkıları dinlemişlerdir.⁶⁴

Cemîle ile karşılaştıklarına dair kaynaklarımızda tek kelime bulamamıza rağmen Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne de bu dönem Mekke ve Medine'deki mûsikîşinasları koruyup kollayan bir kişi olarak karşımıza çıkmıştır.⁶⁵ Medine'de mûsikîşinaslar ve şarkıcılarla ilgisi olduğu söylenen hanımlardan birisi de Talha b. Ubeydullah'ın kızı Âişe'dir. Hadis râvîsi olarak da karşımıza çıkan Âişe bnt. Talha,⁶⁶ aynı zamanda mûsikîşinas ve şarkıcıların olduğu meclislerde bulunması ile de tanınmıştır.⁶⁷ Onun tegannî meclislerinin müdavimleri ise Medineliler yanında Mekkeliler de idi. el-Egânî'de kim olduğunu tespit edemediğimiz İbn Serîh'e ait sadece üç beyti yer alan, Hz. Ömer'e methiye olarak nazmedilmiş çok güzel ve uzun bir kasidesinin mugannîye Cemîle tarafından bestelenip okunduğu ve dinleyenlerin gözyaşlarını tutamadığı kaydedilir.⁶⁸ Birkaç örnekle sınırlamak zorunda kaldığımız bu başlık altında Emevî devlet adamlarının olmamasını,

⁵⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 5/384; 7/56-57.

⁶⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 1/198; İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 4/25; İbn Abdilber, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/880-881.

⁶¹ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/230; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 4/243, 263.

⁶² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/141.

⁶³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/162-163; İrfan Aycan, "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (1988), 155-193.

⁶⁴ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/163-165.

⁶⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 1/171.

⁶⁶ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/164-166; Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 1/421, 430.

⁶⁷ Aycan, "Musikî", 182.

⁶⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/166-167.

Cemîle’nin kendi tercihi ve yöneticilerden uzak kalmayı prensip edinmesiyle izah edebiliriz. Ayrıca onun kadın olmasının da bu süreçte rolü olabileceği aşikârdır.

5. Hakkında Söylenenler

Cemîle, yaşadığı dönemde ilkler arasında olması dolayısıyla önemli bir kültür sanat insanı olarak Medine’ye adeta ayna tutmuştur. Yukarıdaki satırlardan kendisinin ne kadar değerli bir kişi olduğu da açıkça anlaşılmıştır. Bunun yanında onunla ilgili söylenen birkaç cümle ve söz ile konuyu açıklamak istiyoruz. Şâir Abdurrahman b. Ertât, onun için inşâ ettiği şiirinde Cemîle’yi zarif ve cömert bir kişi olarak tanıtmıştır:

إنَّ الدَّلَالَ وحسن الغنا ... ء وسط بيوت بنى الخزرج
وتلكم جميلة زين النساء ... إذا هي تزدان للمخرج
إذا جنتها بذلت ودها ... بوجه منير لها أبلج
Güzel söz, mizah ve güzel şarkı söyleme,
Benî Hazrec’in evleri arasındadır,
İşte bu Cemîle, kadınların süsü,
Bir de ne göreyim, dışarı çıkmak için süsleniyor,
Ona vardığım zaman bütün sevgisini verdi,
Aydınlık ve parlak güler yüzüyle...⁶⁹

Cemîle, dönemin mûsikî otoriteleri tarafından Allah’ın tegannî hususunda lütfettiklerinin en birikimli olarak gösterilmiştir. Nitekim öğrencisi Ma’bed b. Vehb, tegannînin aslının Cemîle, fer’inin ise kendileri olduğunu, bu hanım mugannîye olmasa kendilerinin de olamayacağını zikretmiştir. Kendisine gınânın nasıl bahşedildiği sorulunca Cemîle, bu birikiminin eğitimle değil ilhamla; bir nevi Allah vergisi ile olduğunu belirtmiştir.⁷⁰

Abbâsîler döneminin (750-1258) en tanınmış muagannîlerinden ve mûsikî nazariyatçılarından İbrâhim el-Mevsilî (ö. 188/804),⁷¹ şimdiye kadar tanıdığı mugannîler içinde kendisini en çok etkileyen kişinin Cemîle olduğunu ve gerçek aşkın Cemîle’nin sesinde aranması gerektiğini bildirmiştir.⁷² Bu da bize Cemîle’nin tarz ve bestelerinin, Abbâsîler döneminde dahi etkisini devam ettirdiğini ortaya koymuştur.

6. Cemîle’nin Tarzı ve Medine Ekolü’ne Kazandırdıkları

Câhiliye ve Asr-ı Saadet yıllarında Hicaz’da icrâ edilen mûsikî, genellikle “el-Hıdâ/el-Hudâ” ve “en-Neşîd” denilen tek makam ve düz nağmelerden oluşmuştur. Bu klasik tarz da “er-Rukbâniye” olarak isimlendirilmiştir. İran mûsikîsinin etkisiyle zengin melodilerin ve zengin bir makam kültürünün Arap mûsikîsine girmesi ise Mekke’de Saîd b. Miscâh (ö. 96/715 ?), Medine’de Sâib Hâsir (ö. 63/683) ile başlamıştır. Bu süreç, Tuveys’in (ö. 92/711)⁷³ Medine mûsikîsine hezec türünü getirmesi ile daha da zenginleşmiştir.⁷⁴

⁶⁹ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/134; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/41.

⁷⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/41.

⁷¹ Samha Amin el-Kholî, *The Function of Music in Islamic Culture* (Cairo: General Egyptian Book Organization, 1984), 85.

⁷² İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/158.

⁷³ Ahmet Hakkı Turabi, “Medîneli Efemine Şarkıcı Tuveys (11-92/632-711)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2010), 41-65; Mustafa Kılıç, “İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî: Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 399-454; Münâ el-Hasan, “Tuveys”, *el-Mevsûâtü’l-Arabiyye* (Dimaşk: y.y., 2005), 12/662-663.

⁷⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 4/239; Şahâde Ali en-Nâtûr, “İslâm’a Göre Ses ve Mûsikî Sanatı”, çev. Ruhi Kalender-Adem Akın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (1992), 187-201.

Komşusu Sâib Hâsir'in tarzını sadece taklit etmeyen, kendisi de yeni bir tarz geliştiren Cemîle, bu birikiminden dolayı Mekke ve Medine'li ünlü mûsikîşinasların ziyaret ettikleri bir otorite olmuştur. Bunlar arasında Mekkeli İbn Süreyc, Garîz (ö. 98/717 ?), Saîd b. Miscah ve Müslim b. Muhriz (İbn Muhriz) gibi isimlerin olması, Cemîle'nin mûsikî kariyerinin bilinmesi açısından oldukça önemlidir. Medine'de suyu ile ma'rûf olan el-Akîk mevkiinde⁷⁵ hep birlikte verdikleri bir açık hava konseri⁷⁶ kaynağımızda önemli bilgilerle süslenmiştir. Ma'bed b. Vehb, İbn Süreyc, İbn Âişe ve diğer mugannîler, bu buluşma esnasında kendi şarkılarından bölümler okumuşlardır. Birkaç gün süren bu konser sonrası, Cemîle'nin Medine'deki evinde toplanılmış ve Mekke ve Medine nağmelerinin kalan bölümüne burada devam edilmiştir. Bu meclisin merkezinde yer alan Cemîle, konserin sonunda hepsine ayrı ayrı iltifatlar ederek katılımcı şarkıcıları onurlandırmıştır. Birkaç gün devam eden bu toplantıya, Mekkelileri temsilen İmruülkays'ın şiirinden okuduğu bir şarkı ile katılan İbn Süreyc, latîf sesi ile herkesi adeta büyülemiş, sakîl tarzın en seçkin örneklerinden birisini sunmuştur. Bundan sonra da sırasıyla Ma'bed b. Vehb, İbn Âişe (ö. 125/743 ?), İbn Muhriz ve Garîz birer şarkı okumuşlardır. Bu önemli meclis, İmruülkays'a ait dört beyitten oluşan bir şarkı ile nihayete ermiştir. Geceleri şarabın da içildiği bu ilginç toplantı esnasında, diğer şarkıcılar Cemîle'ye "seyyide" (hanımefendi) diyerek iltifatta bulunmuşlardır. Meclisin dağılışı esnasında bundan daha güzel bir toplantının olmadığı söylenmesi ise Mekke ve Medine'de böyle toplantıların sık sık yapıldığını gösteren önemli bir ayrıntı olmuştur.⁷⁷ Cemîle'nin yer aldığı başka büyük bir mûsikî meclisinde cariyelerin şarkı okudukları bölüme perde gerildiğini görüyoruz.⁷⁸ Bu rivayet de bize bu nevi meclislerin kendisine göre bir edep anlayışı içerisinde olduğunu, kadınlı erkekli fasıllar yapılmasına rağmen her iki tarafın birbirlerinden ayrı durduğunu ortaya koymuştur.

Mûsikî meclislerinde özellikle geceleri şarap içilmesi ile ilgili husus, bazı olayları da hatırlamamıza vesile olmuştur. Bu uzun süren konserler dizisinde içilen şarap, genellikle Câhiliye döneminin aşk ve şarap şâiri olarak bilinen İmruülkays'ın da şiirlerinin konusudur. "Şaşkın Kral" anlamına gelen "el-Melikü'd-Dillîl" lakabıyla anılan bu gezgin şâir,⁷⁹ amcasının kızı ve sevgilisi Fatimâ'ya duyduğu hasret⁸⁰ yanında şaraba olan düşkünlüğü ile de tanınmıştır.⁸¹ Bu olayları hatırlayıp tahlil etmemize vesile olan "*Kitâbü'l-Egânî*" müellifi Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967), Cemîle'ye ayırdığı bölümde, Hz. Peygamber'e ait bir hadisi de satır aralarında zikretmeyi uygun bulmuştur. Allah Resülû, şâir İmruülkays kendisine sorulduğunda, onun cehennem şâirlerin sancaktarı olarak gireceğini belirterek şarap ve aşk konusunda çizgiyi aşmanın sakıncalarına dikkat çekmiştir.⁸²

Bu dönemde şarkıcıların evleri, bir nevi mûsikî mektebi rolü üstlenmiştir. Medine'de Cemîle ile birlikte yaşayan tanınmış mugannîler, Cemîle'yi bizzat evinde ziyaret ederek ondan mûsikî meşk etmişlerdir. Ma'bed b. Vehb ile Mâlik b. Ebu's-Sehm, birlikte Cemîle'yi ziyarete gitmişlerdir. Cemîle'nin kendilerini kabul etmesi üzerine içeriye girmişler ve kendisinden bir şeyler okumasını

⁷⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/138-139. Medine'deki el-Akîk mevkiinden başka aynı isimle anılan üç farklı yer daha olduğu rivayet edilmiştir.

⁷⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/165-166; İrfan Aycan, "Musikî", *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, ed. İrfan Aycan (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 181.

⁷⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/135-140.

⁷⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/155.

⁷⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Suarâ*, 2/922; Kureşi, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, nşr. Ali Fâur (Beyrut: y.y., 1406/1986), 117-123.

⁸⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Suarâ*, 1/115, 122; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası Yayınları, 1973), 10, 31.

⁸¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Suarâ*, 1/82, 124; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 56, 71.

⁸² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/142.

rica etmişlerdir. Bu rivayetten okuma bildiğini anladığımız Cemîle, bir kumaş parçası çıkararak onun üzerine yazılı şiiri tegannî etmeye başlamıştır. Onun okuduğu beyitlerin ise Emevî döneminin en büyük gazel şâirlerinden el-Ahvas b. Muhammed el-Ensârî’ye⁸³ ait olduğu görülmüştür.⁸⁴

Udu ile sözsüz, yani “enstrümantal nağmeler” çalan Cemîle, bu özelliği ile de isminden bahsettirmiştir. Bunun yanında nağmelerindeki yumuşaklık yanında tiz perdelerdeki ses hâkimiyeti, Cemîle’yi sadece döneminin değil mûsikî tarihinin de müstesnâ bir yerine oturtmuştur. Kendisini dinleyen öğrencileri de sema yoluyla onun üslup ve tarzını benimsemiş, bu yolla kendilerini geliştirmişlerdir. Üstelik onun tavrı ve nağmelerindeki derin etki, gün gittikçe öğrenci sayısını ve hayran kitlesini de artırmıştır.⁸⁵ Onun bestelerini icrasında, bugünkü tabirle “Aksak” diyebileceğimiz,⁸⁶ sakil (ağır) tarzın geçerli olduğu kaynaklarda zikredilmiştir.⁸⁷ Onun devenin üzerine yerleştirilen hevdec üzerinde⁸⁸ dahi tegannîde bulunduğu rivayetine bakacak olursak, zaman zaman seyahat etmiş ve bu esnada şarkılar söyleyerek etrafındaki kimselere hoş saatler yaşatıp yolculuğun meşakkatlerini hafifletmiştir.⁸⁹ Onun kendisini geliştirmek için önemli mûsikîşinaslarla birlikte olduğu da görülmüştür. Emevîler döneminin ünlü mûsikîşinası Yûnus el-Kâtib (ö. 135/752 civarı), Cemîle’nin ziyaret ederek evinde şarkılar okuduğu önemli kişiler arasında ilk akla gelenlerdendir. Cemîle’nin şarkılarından oldukça etkilenip hüzne boğulan Yûnus el-Kâtib, şarkının etkisiyle uzun süre bir şey yiyip içememiştir.⁹⁰

Bu dönemde büyük mûsikî meclislerinin kurulduğunu ve meşhur mugannîlerin katıldığı bu toplantıların ud, def gibi çalgı aletleri eşliğinde yapıldığı müşahede edilmektedir. Böyle bir toplantıda cariyeler, perde arkasından şarkı okumuşlardır. Cemîle’nin katıldığı meşhur Hac yolculuğu esnasında gerçekleştiği görülen bir mecliste bazı câriyeler Cemîle’nin yönlendirmesiyle şarkılar söylemişlerdir. İcrânın sonunda Cemîle’nin özel iltifatlarına nâil olacak olan mugannîye cariyeler arasında ünleri daha sonraları Emevî saraylarından duyulacak olanlar vardır. Bunlar da II. Yezîd’in (Yezîd b. Abdülmelik) baş şarkıcıları olan Habâbe ve Sellâme adlı cariyelerdir.⁹¹ Her ikisinin de birlikte söyledikleri şarkı dört beyitten oluşmuş, onları Huleyde, Akîle, eş-Şemmâsiye adlı başka cariyenin (muhtemelen Rubeyha) okuduğu nağmeler takip etmiştir.⁹²

Medineli mugannîye Cemîle, şarkı söylemenin mübah olup olmadığını merak etmiş ve bu hususu en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden⁹³ olan Câbir b. Abdullah’a (ö. 78/697) sormuştur. Câbir de bu soruya cevap olarak Hz. Peygamber’in Hz. Aişe ile aralarında geçen bir konuşmayı nakletmiştir. Buna göre Ensar’dan birisi Hz. Aişe’nin yakınlarından bir hanımla evlenmiştir. Hz.

⁸³ el-Ahvas için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve’s-Şuarâ*, 1/16-17, 80, 324, 328; 2/1001-1007; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ*, 2/615, 624, 968; 3/1325; 4/1608.

⁸⁴ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/143.

⁸⁵ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/134; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/41-42.

⁸⁶ Bk. Hüseyin Sadeddin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1968), 38.

⁸⁷ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/144.

⁸⁸ Mahfe de denilen bu özel bölüm, Arap şiirinde de yer almıştır. Câhiliye şâiri İmrüülkays, deve üzerine yerleştirilen ve rahat bir seyahat ortamı sağlayan hevdec içinde, genç kızlar ve kadınlarla birlikte yaptığı yolculukları açık saçık tasvirlerle anlatmaktan çekinmemiştir. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve’s-Şuarâ*, 1/114.

⁸⁹ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/144-145.

⁹⁰ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/157-158.

⁹¹ Ebû Nasr İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarâbâd: Dâru’l-Kitabî’l-İslamiyye, 1381/1962), 2/372-373; Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 153.

⁹² İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/156.

⁹³ Çok hadis rivayet eden sahâbî için “muksirün” terimi kullanılmıştır. Yedi kişiden oluşan bu ravîlerin isimleri Câbir dışında Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas’tan oluşmuştur. Bk. Buhârî, *Câmiu’s-Sahih*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirunnâsır (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “İlim”, 38, 42; Müslim, *Sahih-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyai’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1955), “Zühd”, 72.

Peygamber bu sırada gelerek eşi Hz. Aişe'ye, gelinin evinden şarkı eşliğinde çıkıp çıkmadığını sormuştur. "Hayır" cevabını alınca da Ensâr'ın mûsikîyi sevdiğini söyleyip Erneb'in meclise ulaştırılmasını istemiştir. Bu rivayette ismi geçen Erneb adlı cariyeye Medine'de şarkılar okuyan bir mugannîyedir.⁹⁴ Belli kurallar çerçevesinde şarkı okumanın mübah olabileceğini anlayan Cemîle de bundan sonra mesleğini daha büyük bir iştîyak içerisinde devam ettirmiş olmalıdır.

7. Ölümü ve Bıraktığı İzler

Geride ölümsüz nağmeler bırakan Cemîle'nin ölümü yahut da ölüm tarihi ile kaynaklarımızda tek kelime de olsa bir bilgiye rastlanılmamıştır. Onun ölümü ile ilgili ilk akla gelen ihtimallerden birisi olan Harre günü öldürülmüş olabileceği de pek akla yatkın görünmemektedir. Öldürülenlerin listesinin I. Yezîd'e arz edildiğini yukarıdaki satırlarda zikretmiştik. Diğer yandan Onun Hz. Osman'ın torunlarından Abdullah b. Amr gibi Ümeyyeoğulları'ndan hâmilere sahip olması⁹⁵ da böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Sanki onun eşsiz nağmeleri de kendisi gibi ölümsüz olduğunu söylemiş gibidir. Ana kaynağımız *Kitâbü'l-Egânî*, tarihler konusunda oldukça cimri olmasıyla bilinirken, onun ölümünden de hiç bahsetmez. Ünü Medine sınırlarını aşan Cemîle, geride kendi ekolünü ve tarzını devam ettiren pek çok öğrenci bırakmış, çağının ünlü mûsikîşinaslarına ilham kaynağı olmuştur. Bu mugannîlerin isimleri yukarıda verilmesine rağmen son olarak topluca bu isimlerin ve yetiştirdiği öğrencilerin zikredilmesi uygun görülmüştür. Bir makalede Cemîle'nin 125/742-43 yılında vefat ettiği iddia edilmiş ve kaynak olarak da *el-Egânî* verilmiştir.⁹⁶ Ancak bizim böyle bir bilgiyi aynı kaynaktan göremediğimizi de bir kez daha belirtmemiz gerekir.

Cemîle, yukarıdaki satırlarda belirttiğimiz gibi Medine'de pek çok öğrenci yetiştirmiş, pek çok mûsikîşinasla birlikte şarkı okumuştur. Onun tarihi verilmeyen hac yolculuğu, bu şarkıcıların kimler olduğunun bir listesini vermiştir. Buna göre, Hît, Tuveys, Berdu'l-Fuâd, Numetu'd-Duhâ, Find, Rahme, Hibetullah, Ma'bed b. Vehb, Mâlik b. Ebu's-Sehm, İbn Âişe, Nâfi' b. Tanbüre, Budeyhu'l-Melih, Bedî', Nâfiu'l-Hayr gibi erkek ve muhannes şarkıcılar onun öğrencileri arasında yer almıştır. Bu şarkıcılar, Cemîle ile birlikte bu yolculuğa çıkmış ve yaklaşık üç gün süren yolculuk esnasında birlikte şarkılar okumuşlardır. Bu yolculukta bulunan kadın şarkıcılar arasında ise Feriha, Azzetu'l-Meylâ, Habâbe, Sellâme, Huleyde, Ukeyla, Şemmasiyye, Fer'a Bülbüle, Lezzetü'l-Iys, Suayde ve Zerka gibi cariyeler yer almıştır. Yaklaşık elli kişilik şarkıcılar grubunda ayrıca İbn Ebû Atîk, Ahvas, Kessîr, Azze, Nusayb gibi daha az tanınan şarkıcılar da yer almıştır. Bu kalabalık grup Mekke'ye girdiklerinde ise Garîz, İbn Süreyc, İbn Miscâh, İbn Muhriz ve diğer Mekkeli mûsikîşinaslar onları karşılayarak onurlandırmışlardır.⁹⁷

Öğrencileri arasında ayrıca dönemin kültürel ve sanat faaliyetlerini bize nakleden Ebû Abbâd oldukça ön planda bir şahsiyettir. O, Medine'de yaşanan kültürel olayları ve mûsikî meclislerine dair haberleri, birinci elden bizlere aktararak önemli bir boşluğu doldurmuştur.⁹⁸ Onun yetiştirdiği bir başka az bilinen mugannîye Azze adlı bir cariyedir. Tarihini öğrenemediğimiz bu hac yolculuğunun üçüncü gününde Azze, Cemîle'nin isteği ile perde arkasından Ömer b. Ebû Rebîa'ya ait bir şiiri seslendirmiş, bu esnada da elindeki udu ile şarkıyı zenginleştirmiştir. Şarkının

⁹⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, 8/7; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, 581-582.

⁹⁵ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/369, 392; 3/42, 50; 4/71-72; İbn Abdilber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1779; İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, 1/388.

⁹⁶ Rıza Savaş, "Emevîler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları", *İstem* 4/8 (2006), 51-61.

⁹⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/149-156, 159-160.

⁹⁸ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/141.

sonunda Cemile her zaman olduğu gibi zarif cümlelerle Azze’yi taltif etmiş ve onu övmüştür.⁹⁹ Bu cariyenin de meşhur mugannî Azzetü’l-Meylâ olabileceğini tahmin ediyoruz.

Kendisinin erkelerle şarkı okumasına; hatta şarap içilen meclislerde tegannide bulunmasına rağmen edebinden taviz vermediğini, erkeklerle belli kurallar çerçevesinde görüşüğünü görüyoruz. Yukarıdaki satırlarda bahsettiğimiz mûsikînin caiz olup olmadığına dair Câbir b. Abdullah’a sorduğu soru ve çıktığı meşhur hac yolculuğu, onun dindar ve Allah’tan gereği gibi sakınmaya çalışan bir kişi olduğunu göstermiştir. *Kitâbü’l-Egânî*’de verilen bir bilgiye göre Cemile, evine kabul edip şarkı okuduğu Mekkeli mugannî İbn Süreyc’i, uzun bir elbise (bornoz) ile karşılamış ve görüşme süresince de bu elbiseyi üzerinden çıkarmamıştır.¹⁰⁰ Cemile’ye büyük değer verdiğini bildiğimiz şâir Ömer b. Ebû Rebîa, 10.000 dirheme on tane elbise alarak Cemile’ye hediye etmiş, Medineli mugannîye de bu hediyeyi kabul etmiştir.¹⁰¹ Ancak asıl büyük hediyeyi bizlere Cemile vermiş ve kişiliği yanında okuduğu zengin ve latîf nağmelerle, sadece Medine toplumunu değil tüm Hicaz’ı mutluluk ve saadete ulaştırmıştır.

Sonuç

Kur’an-ı Kerim’in nâzil olduğu Mekke ve Hz. Muhammed’in davetini Arabistan Yarımadası’na yaymaya başladığı Medine, kültürel hayatları ile de kendilerini göstermişlerdir. Mekke civarında kurulan panayırarda şiir yarışmaları düzenlenmiş, hutbeler îrâd edilmiş, ayrıca buralarda cariyelerin söyledikleri şarkılar tâcirleri ve diğer katılımcıları eğlendirmiştir. Medine ise buranın yerlisi olan Ensâr’ın mûsikîye olan meyilleri ile aynı minval üzere kültürel bir seyir takip etmiştir. Şarkıların hammaddesi olabilecek olan şiirler, her iki şehirde de büyük şâirlerin dizeleri ile mûsikîşinaslara ilham olmuşlardır. Câhiliye döneminde Züheyr b. Ebû Sülmâ, İmruülkays ve Nâbiga ez-Zübyânî gibi büyük şâirlerin şiirleri İslâmî devrede de mugannilerin şarkılarına malzeme olmuştur. Medine ise Hz. Peygamber’in şâirleri de olan Hassân b. Sâbit, Ka’b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha gibi kimselerin şiirleri ile bu dönemin kültürel hayatına katkı sunmuştur.

İlk dönemlerde Arap mûsikîsi genellikle “el-Hıdâ/el-Hudâ” ve “en-Neşid” denilen tek makam ve düz nağmelerden oluşmuştur. Bu klasik tarz da “er-Rukbâniye” olarak isimlendirilmiştir. Fetihlerle birlikte başlayan İran mûsikîsinin etkisi, zengin melodilerin ve çok yönlü bir makam kültürünün Arap mûsikîsine girmesini sağlamıştır. Bu etki sonucu Mekke’de Saîd b. Miscâh (ö. 96/715 ?), Medine’de Sâib Hâsir (ö. 63/683) İran’ın zengin nağmelerini Hicaz’a yaymışlardır. Araştırılan makaleye konu olan şarkıcı Cemile de bu nağmeleri, komşusu olan Sâib Hâsir’den alarak Medine’de yeni bir tarzın başlamasında etkili olmuştur. Allah vergisi yeteneklerini ve güzel sesini Sâib’in udla okuduğu nağmelerle birleştirip daha da zenginleştiren Cemile, aynı zamanda İran udunu da bihakkın icrâ etmesiyle tanınmıştır.

Bu dönemde genellikle cariyelerin düğünlerde ve diğer merasimlerde şarkılar okuduğu Medine, Cemile ile birlikte pek çok mûsikîşinasın katıldığı konserlerle tanışmıştır. Sık olmasa da birkaç gün devam eden bu konserlerde Arap edebiyatının büyük şâirleri yanında o dönemin edîplerinin şiirleri de mugannilere güfte olmuştur. Bu şâirler de Ömer b. Ebû Rebîa, İbn Ebû Atîk ve el-Ahvas b. Muhammed el-Ensârî gibi kimselerden oluşmuştur. Ayrıca onlara Tuveys, Azzetü’l-Meylâ gibi Cemile’nin yolundan giden diğer Medineli mûsikîşinaslar da eşlik etmişlerdir. Bu dönemin bir başka özelliği ise şarkı icrâlarının mugannilerin evlerinde yapılmış olmasıdır. Cemile de bu süreçte evini önemli şahsiyetler ve mûsikîşinaslara açtığı gibi öğrencilerini de burada eğitmiştir.

⁹⁹ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/156.

¹⁰⁰ İsfahânî, *Kitâbü’l-Egânî*, 8/161.

¹⁰¹ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 5/43.

Kendisi evinde Mekkeli meşhur mugannî İbn Süreyc'i ağırlamış, Yûnus el-Kâtib'in hanesine de giderek onunla birlikte tagannîde bulunmuştur. Diğer yandan evinde misafirlerine şarkılar okuduğu gibi onlara verdiği ziyafetlerle de ön plana çıkmış, cömert kişiliğini ortaya koymuştur. Bu misafirler arasında Abdullah b. Ca'fer ve Hz. Osman'ın torunu Abdullah b. Amr gibi önemli şahsiyetler yer almıştır. Cemîle'nin döneminde başta hocası Sâib Hâsir ve çağdaşı Yûnus el-Kâtib olmak üzere pek çok mugannî, Emevî saraylarında ağırlanırken Cemîle bu geleneğin dışında kalmış ve Emevîlerden uzak kalmayı tercih etmiştir. Bu tercihinde kadın olmasının da rolü olmuş, uzun yolculukların risklerinden de böylece emin kalmıştır.

Cemîle'nin düzenlediği ve geceleri devam eden mûsikî toplantılarında şarkılar okunmuş ve bu şarkıların okunmasına Cemîle, bir nevi başkanlık edip meclisi idare etmiştir. Bir kadının meclisi idare etmesine hiçbir tepki gösterilmediği gibi Cemîle'ye söylediği şarkılar ve gösterdiği ilgi nedeniyle teşekkürler edilmiştir. Cariyelerle erkekler arasında bir perdenin olduğu bu meclislerin, kendisine has bir edep anlayışı içinde sürdüğü de görülmüştür. Üstelik Cemîle dindar bir kişi olarak hacca gittiği gibi mûsikînin mübah olup olmadığını birinci el kaynaklardan öğrenmeye çalışmıştır. Bu meclislerin mugannilerden oluşan katılımcıları ve şiirleri okunan şâirleri ise Medine kültürünün anlaşılmasına olumlu katkılar sağlamışlardır. Tüm bu sürecin merkezinde de Cemîle es-Sülemî el-Hazrecî el-Mugannî olarak tanıtılabileceğimiz Medineli bu renkli sima yer almıştır.

Kaynakça

- Arel, Hüseyin Sadeddin. *Türk Musikîsi Nazariyatı Dersleri*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1968.
- Aycan, İrfan. "Musikî". *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*. ed. İrfan Aycan. 155-202. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Aycan, İrfan. "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (1988), 155-193.
- Belâzurî. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Belâzurî. *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Buhârî. *Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirunnâsir. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- Buhl, Fr. "Cemile". *İslam Ansiklopedisi*. 3/89. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası Yayınları, 1973.
- Dinç, Sema (ed.). *İslâm Medeniyetinde Bilim Öncüleri: Musiki*. İstanbul: Manâ Yayınları, 2021.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe. *Ahbâru't-Tivâl*. thk. Abdülmun'im Âmir. Kahire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabî, 1960.
- Farmer, Henri George. *A History of Arabian Music*. London: Luzac Publishing, 1929.
- Grant, Michael. *Roma'dan Bizans'a*. çev. Z. Zühre İlgelen. İstanbul: Homer Kitabevi Yayınları, 2000.
- Halife b. Hayyât. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
- Hitti, Philip K. *İslâm Medeniyetinin Mimarları*. çev. Ali Zengin. İstanbul: Risale Yayınları, 1995.
- Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Husain, M. Hidayat. "Banat Su'âd of Ka'b bin Zuhair". *Islamic Culture* 9 (1934), 67-84.
- İbn Abdilber el-Kurtubî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becavî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
- İbn Abdürabbih. *el-İkdü'l-Ferîd*. thk. Abdülmecid er-Ruhaynî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İbn Asâkir. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Habîb el-Hâşimî. *el-Muḥabber*. nşr. I. Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hişâm. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. M. es-Sekkâ-î. Ebyârî-A. Şelbî. Kahire: y.y. 1375/1955.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah et-Türkî. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Kuteybe. *eş-Şî'r ve's-Şuarâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr. *el-İkmâl*. nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. Haydarâbâd: Dâru'l-Kitabi'l-İslamiyye, 1381/1962.
- İbn Manzûr. *Muhtasar-ı Târih-i Dımaşk*. thk. Ruveyha en-Nahhâs vd. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984.
- İbn Sâ'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Tarih*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Esîr. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdümevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin. *Kitâbü'l-Egânî*. thk. İhsan Abbas vd. Beyrut: Dâru Sâdır, 1429/2008.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'sâ fî Sinaâtî'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay. *et-Terâtübü'l-İdâriyye, Hz. Peygamber'in Yönetimi*. çev. Ahmed Özel. İstanbul: İz Yayınları, 2003.
- Kholy, Samha Amin. *The Function of Music in Islamic Culture*. Cairo: General Egyptian Book Organization, 1984.

- Kılıç, Hulusi. "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/316-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kılıç, Mustafa. "İslâm Kültür Tarihinde Müsikî: Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 399-454.
- Kureşî. *Cemheretü Eş'âri'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. nşr. Ali Fâûr. Beyrut: y.y., 1406/1986.
- Lecker, M. *The Banû Sulaym: A Contribution to the Study of Early Islam*. Jerusalem: The Hebrew University Press, 1989.
- Merzûbânî. *Mu'cemü's-Şuarâ*. nşr. F. Krenkow. Beyrut: Dâru Sâdır, 1982.
- Münâ el-Hasan. "Tuveys". *el-Mevsûâtü'l-Arabiyye*. 12/662-663. Dımaşk: y.y., 2005.
- Müslim. *Sahih-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nâtûr, Şahâde Ali. "İslâm'a Göre Ses ve Müsikî Sanatı". çev. Ruhi Kalender-Adem Akın. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (1992), 187-201.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.
- Prokopius. *Bizans'ın Gizli Tarihi*. çev. Orhan Duru. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Savaş, Rıza. "Emevîler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları". *İstem* 4/8 (2006), 51-61.
- Sehâvî, Şemseddin. *Fethu'l-Mugis bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. nşr. Muhammed Avvâme-Riyâz Murâd. Dımaşk: y.y., 1962.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387.
- Turabi, Ahmed Hakkı. "Medineli Efemine Şarkıcı Tuveys (11-92/632-711)". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2010), 41-65.
- Tülücü, Süleyman. "Ka'b b. Züheyir ve Kaside-i Bürde'si Üzerine Notlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 159-173.
- Uçar, İlyas. "Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 8 (2022), 33-52. <https://doi.org/10.21551/jhf.1070338>
- Vâkidî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Vasiliev, A. A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Arif Müfit Mansel. Ankara: Maarif Matbaası Yayınları, 1943.
- Welhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrsâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Zehebî. *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zeydan, Corci. *İslam Medeniyeti Tarihi*. çev. Zeki Meğamiz. İstanbul: Üç Dal Neşriyat Yayınları, 1965.